Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

Tarvastu pühapaikade inventuuri aruanne

Looduslike pühapaikade inventuur Helme ja Tarvastu kihelkonnas: Tarvastu kihelkond

Tööd on rahastanud Muinsuskaitseamet vastavalt lepingule nr .....

Tellija: Muinsuskaitseamet

Tellija esindaja: Pikne Kama

Tellija kontaktid: Pikk tn 2, Tallinn; pikne.kama@muinsuskaitseamet.ee

Projekti juht: Mari-Ann Remmel, M. A.

Autor: Laura Mäemets

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

Tarvastu pühapaikade inventuuri aruanne

ARUANNE

Sisukord

1. Töörühma liikmete nimed ning nende roll inventeerimisel 3
2. Välitööde toimumise ajakava 3
3. Tööde käigus ettetulnud probleemid 5
4. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg (tunnid) 6
5. Üldine ülevaade töö tulemuslikkusest 6
6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele 7
7. Inventeeritud objektide nimekiri 8
8. Nimekiri objektidest, mida ei õnnestunud inventeerida 8
9. Muinsuskaitsealused objektid, mis on ohvrikohana kaitse all 27
10. Töörühma ettepanek objektide riikliku kaitse alla võtmise kohta 27
11. Kasutatud kirjandus, arhiivimaterjalid ja teised allikad 27

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

Tarvastu pühapaikade inventuuri aruanne

1. Töörühma liikmete nimed ning nende roll inventeerimisel

Töö teostas Laura Mäemets (arhiivitööd, teabepäeval esinemine, välitööde ettevalmistamine, välitööde märkmed ja fotod, järeltööd)

Abiks olid inventeerimisel autojuhina Helle Mäemets ja Randar Vomm

Teabepäeval osalesid ka Helle Mäemets ja Valdo Valper

Projekti juhtimine: Mari-Ann Remmel

2. Välitööde toimumise ajakava

Kuupäev	***Külad***	***Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms***	***Osalejad***
24.07.2022	Vooru, Suislepa	Vooru küla: Silmarohu allikas; Eluhallik; Oja t. nimetu allikas (külastatud koos Alliku t. peremehe Aimur Ilvesega, pärimust pole); vestlus Oja t. vanaperenaise Milvi Untiga; Allikaline koht Kubja t. lähistel, mida Alliku t. peremees A. Ilves külastada soovitas; Uku tamm; Ristikiriku mägi (osaliselt Suislepa küla); Pedajamägi (leidmata, ühte oletatavat kohta külastatud + küsitletud Peetruse t. noorperenaist ja ta kaasat, lisaks külastatud Vooru linnamäge ja Umbjärve) Suislepa küla: Ristikivi mets (külastatud Suislepa õigeusu kirikut, õige koht lokaliseerimata)	Laura Mäemets (+ autojuhiks H. Mäemets)
29.07.2022	Kivilõppe, Kuressaare, Mõnnaste, Vooru, Riuma, Porsa, Pikru	Kivilõppe küla: Vanapagana lingukivi; Kalevipoja lingukivi Kuressaare küla: Laikivi Mõnnaste küla: Annelombi kirik Vooru küla: Ristikiriku mägi (osaliselt Suislepa küla, ka	Laura Mäemets (+ autojuhiks R. Vomm)

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

		oletatavat Ristikiriku metsa külastatud) Riuma küla: Kloostriase ja Kloostrimetsa kask (leitud, ent pühapaigaks ei saa puuduliku teabe tõttu pidada ilmselt) Porsa küla: Tarvastu kirik ja selle ümbrus (küsitav, kas ikka on olnud hiiekoht või on pärimuses aetud sassi selle lähedal asuva Rähni maale jääva kaitsealuse ohvrikohaga) Pikru küla: Eeris mägi Peetre pedastiku lähedal (mingit oletatavat kohta külastatud, ent õige koht arvatavasti leidmata)	
04.08.2022	Väluste, Riuma	Väluste küla: Väluste rändrahn (ja oletatav Vanapagana kivi), vestlus Jaan Varesega Laanemetsa talus Riuma küla: Juhkami tamm + vestlus ning ühine külastus tamme juurde Nurga t. peremehe Tamur Langiga; Pühatiik ja kloostriase + vestlus Muuga t. vana peremehega	Laura Mäemets (+ autojuhiks H. Mäemets)
16.08.2022	Pikru/Unametsa, Pikru, Villa, Kuressaare	Pikru/Unametsa küla: Mullika soo Pikru küla: Matu t. Põrguallik (pühapaigapärimust pole, kohta ligi ei pääsenud ehitustööde tõttu, vestlus Matu t. peremehe Peeter Manglusega) Villa küla: Liukivi + vestlus Pendre t. peremehe Marko Korbiga Kuressaare küla: Jalajäljega kivi Olga t. maal (leidmata, küsitletud ka kohalikke); Ohvrikivi Kõva t. maal (leidmata, küsitletud kohalikke)	Laura Mäemets (+ autojuhiks R. Vomm)

24.08.2022	Mustla, Porsa, Riuma	Mustla: raamatuesitlus „Tarvastu kihelkonna vana pühäkotusse. Luumiseluu ja perimuse“ (2022) Tarvastu raamatukogus, vestlus raamatukoostajate, Ahto Kaasiku jpt-ga Porsa küla: Arstiallika külastus Toivo Sepaga Riuma küla: Suurvare	Laura Mäemets (+ autojuhiks R. Vomm)
27.08.2022	Mustla	Mustla: teabepäev Tarvastu käsitöökojas (ja hilisem Suislepa mõisa külastus, Näljakoopa vaatamine)	Laura Mäemets, V. Valper, H. Mäemets
19.10.2022	Vooru, Mõnnaste	Vooru küla: uus ebaõnnestunud katse Pedajamäe asukohta välja selgitada Mõnnaste küla: Uisavare	Laura Mäemets, H. Mäemets

3. Tööde käigus ettetulnud probleemid

Tarvastu kihelkonna ajaloolise usundilise traditsiooni puhul võib tuua välja Mulgimaale omaseid eripärasid: pärimuses esineb rohkelt Vanapagana lugusid ning kalmed seostuvad sagedasti pühadusega. Kalmed ja/või kivivared kannavad tihtilugu nime „ahikotus“, „ahervars“, olles omased just eelkõige Tarvastu kihelkonnale ning kuuludes tavaliselt ühele talule. Kas aga alati saab Tarvastu varesid kalmetega seostada, jääb mõneti küsitavaks. Võib oletada, et traditsionaalselt on see pigem nii olnud.

Võimalikkus kalmete kokkulangevusele ohvrikohtadega on olnud nii raskendavaks kui ka kergendavaks asjaoluks uurimistöös. Kaitsealused kalmed, mis kindlalt kattuvad pärimuses kirjeldatud pühapaikadega (nt Annelombi kirik, Ristikiriku mägi), on olnud lihtsasti eellokaliseeritavad ja seega maastikul ka leitavad. Hulgaliselt on aga ka selliseid pühakohti, mille puhul pole selge, kas tegemist on mõne praegugi säilinud kaitstava kalmega või on olnud lisaks kalmetele veel eraldi pühapaik, mis nüüdseks ilmselt hävinud on. Või kui ka nimetatud piirkonnas praegugi lihtsalt nt mõni kivivare on, ent pole kindlust seda arhiiviaineses kirjeldatud kohaga siduda, jääb pühapaik siiski oletuslikuks. Kahtlemata on hulgaliselt Tarvastu kalmeid ja/või ahikotuseid maaharimisega hävitatud, suured põllumassiivid on Tarvastu kihelkonna maastikule praegugi omased. Vanemas kirjanduses on korduvalt tõstetud esile Tarvastut kui Mulgimaa viljakaimat ala.

Kalmete kattumine ohvripaikadega on ilmselt nii mõnegi pühapaiga selle lõplikust hävimisest ka päästnud. Töö algfaasis oli lootus leida säilinud ahikotuseid, väike. Seda

enam, et juba vanas, 19. saj II pooles kogutud pärimuses sedastavad teated, et pühapaigad lõhuti aastakümneid tagasi. Seega asjaolu, et vähemalt mõni neist ahikotustest kaitsealuste muististe asukohaga on kattunud, on andnud võimaluse ahikotuseid külastada veel 2022. aastal.

Tarvastu pühapaikade puhul tulevad esile ka sellised paigad, mida ei saa pidada nn klassikaliseks ajalooliseks looduslikuks pühapaigaks: ohvrikohtadest pagendatud „elanike" uued eluasemed. Välja saab tuua põhilisi pärimuses esinevaid sellelaadseid kohti: Mullika soo, Soopasoo, Võrtsjärv ja Tondisaar. Tegemist oli kindlasti rahva seas erilist tähendust omavate paikadega, mille puhul pole aga ohverdamistraditsiooni teada.

4. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg (tunnid)

Ettevalmistustööd: 214 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja selle ettevalmistusega: 96 tundi.

Järeltööd: 110 tundi.

Kokku: 420 tundi.

5. Üldine ülevaade töö tulemuslikkusest

Töö esimeses etapis, arhiiviallikate läbitöötamisel, kogunes Tarvastu kihelkonna peale kokku **105 potentsiaalset looduslikku pühapaika**. Loetelusse arvestati sisse kõiksugused kohad: kalmed, üksikud kivid, allikad, sood-rabad, mäed, veekogud, puud jt ohvrikohad. Tarvastu kihelkonna usundilisele traditsioonile omaselt esinevad pärimuses kalmed nii mõnigi kord kiriku-, kloostri- või kabelikohtadena või hoopis varede ehk ahikotustena. Niisamuti on Tarvastule – nagu ka ülejäänud Mulgimaa kultuuriruumile – omased pärimuskohad, mis seostuvad pühapaikadest väljaaetud vaimolenditega. Juba 19. saj. lõpus kogutud pärimuses rohkelt esinevad näited sellest, kuidas jumalasõna teadjad, olgu selleks kohalikud külatargad või taluperemehed ise, ajavad vaime, tonte, kuradeid või vanapaganaid oma „kodudest" välja, viitavad usundilise maailmapildi ümberkujunemisele juba mitusada aastat tagasi. Kunagised koduvaimud või -haldjad said algsest neutraalsest või isegi positiivsest positsioonist usundilises plaanis negatiivse tähenduse, kujunedes tüütuks ja tülikaks lisandiks talupidamisele, kellest prooviti vabaneda. Vaimud kas pagesid ise või juhatati pärimuse järgi väljaajaja poolt üldiselt Tarvastus sohu või saarele, milleks üldiselt oli Tondisaar (Maltsa küla).

Töö teises etapis selekteeriti algsest pühapaikade hulgast välja kõik potentsiaali omavad kohad, mis võiksid veel maastikul alles olla, mis ei oma kaitset ning mille kohta oli pühadusele kas otseselt või kaudselt viitavat pärimust. Selle alusel kujunes kokku ligi **30 +/- 5 kohta**. Paigad – üldiselt ahikotused, kihelkonna pühapaikadest kõnelevas pärimuses enim esindatud pühapaigaliik – mille hävimist oli kirjeldatud juba pärimuses või mille kunagine asukoht kattub praeguste põllumassiividega, üldiselt välitööst välistati. Ka jäeti välitööst välja pulmarongidega suhestuvad pärimuskohad, mida on Tarvastust teada mitu ning mille kohta puudus ajaloolisele looduslikule pühapaigale viitav pärimus.

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

Kokku inventeeriti maastikul **14 kohta**. Ülejäänud 17 kohta kujunesid kas oletuslikuks, jäid leidmata või napib lihtsalt nende kohtade puhul pühadusele viitavat pärimust.

Välitöödel lisandus **2** potentsiaalset pühapaika tänu vestlustele kohalike elanikega. Mõlema objekti puhul on tegemist allikaga, millest ühte külastati. Mõlema allika kohta pole teada pärimust, ühe puhul on teada vaid toponüüm – Tondiallikas.

Kokkuvõttes on pühapaikadest enim pärimuse kaudu olnud Tarvastus esindatud ahikotused, vähesemal määral on juttu raviallikatest, ohvrikividest, üksikutest puudest jmt. Ahikohad on tihtilugu asunud majapidamisest eemal mõne kivivare, harvem üksiku kivi või puu(de)na, mõnikord on ahikotused aga otse eluhoones sees asunud (nt teates *E 38139/40* on mainitud Tõnni vaka moodi panipaika ahju juures). Kahel juhul (kaitsealune ohvrikoht reg. nr. 13331 Tarvastu kiriku lähedal ja leidmata jäänud paik Voorus Pedajamäel) leiab kirjeldusi ohvripaigas asuvast pühast männist, mille juurte alla ohvrit viidi. Eraldi pärimuspaikadeks on pulmarongide kokkupõrkumistest tekkinud mälestuspaigad (kivisambad ja -ristid, nt Riumas Ulbi talu maal, Vanausses Kägara talu maal, Jakobimõisas Nukimäel jne), Kalevipoja ja Vanapagana mõõduvõtmisega seonduvad objektid (Kivilõppes, Välustes), kummaliste kirjadega kivid Võrtsjärve põhjas (Riuma), nn dominiiklaste kloostriga seonduvad objektid (Väluste, Riuma), luude oigamisest (Pikru jt) vm iseäralikest nähtustest tulenevalt kardetavad paigad jne. Viimase loetelu puhul on mõni neist objektidest olnud paralleelselt ka pühapaik.

6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Tarvastut – nagu ülejäänudki Eestit, aga eriti ehk Mulgimaad – on kõvasti mõjutanud küüditamine, mis talud elanikest tühjaks jättis ning muuhulgas igasuguse kohamälu järjepidavuse katkestas. Seetõttu pole paljudest suurtaludest enam midagi järel ja veelgi vähem on järel nende juurde kuulunud pühakohtadest.

Välitööde raames kohatud kohalikud on olnud abivalmid ja lahked, ent üldiselt mitte kursis otsitavate objektide kohta käiva pärimusega. Isegi need kohalikud, kes oma suguvõsa maadele naasenud on, ei ole asjast väga osanud rääkida. Küllap on sel põhjuseid mitmeid: kohamälu katkestus, usundilise maailmapildi muutumine, maastiku aktiivne ümberkujundamine (mh viljakate maade harimine), jututeemade valik ja nende populaarsus ühiskonnas jne.

Eraldi tuleks siinkohal välja tuua aga aktiivsete ja ärksate inimeste tegevuse mõju, mis muuhulgas ka pühapaiku aitab kollektiivses kultuurimälus hoida ja isegi taasluua. 2022. aasta augustis pühapaikade teabepäeva korraldamist organiseerides selgus, et viimastel aastatel on samal teemal juba paari kohaliku (eeskätt Sirje Kasendi ja Arvi Sepa) ettevõtmisel aktiivselt Tarvastu kihelkonna pühapaikade kaardistamisega juba tegeletud. 2022. aasta augustis esitleti Mustlas sel teemal valminud raamatut „Tarvastu kihelkonna vana pühäkotusse. Luumiseluu ja perimuse“ (Sepp, A., Kasendi, S. (2022)), kuhu on kokku koondatud suurel hulgal kihelkonna kohapärimust, mh just pühapaikadesse puutuvat. Tegemist on tänuväärse abimehega kihelkonna pühapaikades orienteerumisel, ehkki pühapaikadeks on kaude peetud ka selliseid paiku (kalmeid), millest ohvrikohale otseselt viitavat pärimust pole teada. Kogumiku valmimise käigus katsusid koostajad ka muuhulgas

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

paiku maastikul külastada. Tegevusse kaasati lisaks kooliõpilasi, motiveerides nooremat generatsiooni kultuuripärandist, mh pühapaikadest, huvi tundma. Seega võib öelda, et ettevõtlike inimeste tõttu on Tarvastus looduslikest pühapaikadest taas hakatud ilmselt kohalike seas mõnevõrra rohkem teadma ja ehk ka kõnelema.

7. Inventeeritud objektide nimekiri

1. **Vanapagana lingukivi,** Kivilõppe küla, Trv_Kivilõppe_03 – lokaliseeritud looduskaitsealuse objekti asukoha ja pärimuse järgi, niisamuti kohapealsete viitade abil;
2. **Kalevipoja lingukivi,** Kivilõppe küla, Trv_Kivilõppe_04 – lokaliseeritud pärimuse ja looduskaitsealuse objekti asukoha, niisamuti kohapealsete viitade abil;
3. **Laikivi,** Kuressaare küla, Trv_Kuressaare_03 – lokaliseeritud pärandkultuuriobjekti asukoha järgi;
4. **Annelombi kirik,** Mõnnaste küla, Trv_Mõnnaste_02 – lokaliseeritud kaitsealuste kalmete asukoha, vanade kaartide võrdluse ja pärimuse alusel;
5. **Uisavare,** Mõnnaste küla, Trv_Mõnnaste_03 – lokaliseeritud pärimuse ja kaitsealuse muistise asukoha põhjal;
6. **Mullika soo,** Pikru küla, Trv_Pikru_05 – lokaliseeritud Maa-ameti põhikaardi ja pärimuse baasil;
7. **Arstiallik,** Porsa küla, Trv_Porsa_01 – lokaliseeritud kohalike ehk Sirje Kasendi ja Toivo Sepa juhatusel, külastatud koos T. Sepaga;
8. **Suurvare,** Riuma küla, Trv_Riuma_07 – lokaliseeritud kaitsealuste kalmete asukoha ja pärimuse põhjal;
9. **Liukivi,** Villa küla, Trv_Villa_01 – lokaliseeritud lokaliseeritud Pendre talu peremehe juhatusel;
10. **Silmarohu allikas,** Vooru küla, Trv_Vooru_03 – lokaliseeritud Alliku talu peremehe abil, lisaks pärimusteadete baasil;
11. **Eluhallik,** Vooru küla, Trv_Vooru_06 – lokaliseeritud kaardiandmete võrdluse ja pärimuse järgi;
12. **Uku tamm,** Vooru küla, Trv_Vooru_05 – lokaliseeritud pärimuse ja looduskaitsealuse objekti asukoha järgi;
13. **Ristikiriku mägi,** Vooru ja Suislepa küla, Trv_Vooru_04 – lokaliseeritud pärimuse ja muinsuskaitseobjekti asukoha alusel;
14. **Väluste rändrahn,** Väluste küla, Trv_Väluste_01 – lokaliseeritud pärimuse ja looduskaitsealuse objekti asukoha järgi, täpsustatud Laanemetsa talu peremehe abil.

8. Nimekiri objektidest, mida ei õnnestunud inventeerida

1. **Patta talu ahikotus**, Trv_Jakobimõisa_01 – Pata talu hävinud, kohta on külastatud. Vaid üks teade (E 37854/7). PK objekt Pata (Patta) talukoht, 797:TAK:019.
2. **Pulmalised e kivirist ja kivipost**, Trv_Jakobimõisa_02 – kivist rist olla PK andmetel hävinud ning PK punkti asukoht umbkaudne; PK objekt Pulmarongide kokkusaamise koht, 797:KON:010. Pärimusteateid leidub hulgaliselt, ent

ajalooliseks looduslikuks pühapaigaks raske kategoriseerida.
Pärimus: ERA II 186, 80 (86); ERA II 237, 121/5 (6a); ERA II 237, 169/71 (6); ERA II 237, 188/9 (2); H I 5, 343/4 (1); ERA II 123, 28/9 (23); RKM II 144, 133/4 (6); ERA II 270, 285/7 (10); ERA II 237, 355/6 (5); H IV 8, 95/6 (49); H II 55, 395/6; H II 25, 365/7 (1-10); E 15427/8 (4); E 54608; Jung 1898, 164 (23); EKLA, f 200, m 5:6, l 6 (I-2).

ERA, Foto 9236. Kivirist kahe pulmarongi kohtumiskohal kunagise Jakobi mõisa põllul (Tarvastu) < Tarvastu - L. Vettik (1967)

ERA, Foto 1193. Kivi ja rist Tarvastus, Tarvastu-Kärstna tee ääres, asunik Jõhviku põllus Jakobi mõisa asunduses < Tarvastu, Jakobi mõisa as - L. Köögardal (1936)

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

ERA, Foto 9235. Kivirist kahe pulmarongi kohtumiskohal kunagise Jakobi mõisa põllul (Tarvastu) < Tarvastu - L. Vettik (1967)

3. **Kuusk Kalbusel**, Trv_Kalbuse_01 – pole pühapaigale viitavaid teateid ning ainult üks pärimusteade (H II 25, 365/7 (1-10));
4. **Kuusk Tõnissa talu maal**, Trv_Kalbuse_02 – pole pühapaigale viitavaid teateid, vaid juttu valitseja auks istutatud kuusest.
   Pärimust vähe: EKIKN trv ekil a-k [180] (346035); EKIKN trv ekil l-o [139] (346395);
5. **Kuusk Tõnissa talu maal**, Trv_Kalbuse_03 – pole ilmselt alles; pühadusele võib olla kaudseid viiteid, mille järgi on kuusk küll valitseja auks istutatud, ent puud

„tallanud“ mees surnud (EKIKN trv eki1 l-o [139] (346395));

VM VM 6711 F 1225:3643. foto Tarvastu khk, Tõnisse talu, Kuninga kuusk 1928 foto K.Utso

6. **Matsi Märdi ahrmise koht**, Trv_Kivilõppe_01 – vaevalt, et alles, pärimust vähe (E 39861/2);
7. **Soopasoo**, Trv_Kivilõppe_02 –Mullika soo ja Tondisaar on Tarvastu pärimuses samalaadsed kohad ehk kohad, kuhu ohvripaikade „elanikud“ saadeti või pagesid ise. Kas selliseid kohti aga pühapaigaks saab pidada, jääb ilmselt küsitavaks ja vaieldavaks. E 25142/5;
8. **Kivimatsi kalmetu**, Trv_Kivilõppe_05 – pole otsest pühapaigale viitavat pärimust, ehkki Tarvastu kihelkonna usundilises traditsioonis kattub hulgaliselt kalmeid pühapaiga tähendusega. (EKIKN trv eki2 k-l [97] (347629); EKIKN trv eki2 m-o [15] (348055));
   Kivilõppes on asunud ka pulmarongidele pühendatud kivisammas:

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

Tarvastu pühapaikade inventuuri aruanne

EVM F 68:16. Piirikivi heinamaal Kivilõppe külas. Tihase, Karl. 1963

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

Tarvastu pühapaikade inventuuri aruanne

ERA, Foto 6097. Kivisammas 3 Rootsi kindrali haual Kivilõppe küla juures Tarvastu khk. < Tarvastu, Kivilõppe k. - Herbert Tampere (1962)

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

Tarvastu pühapaikade inventuuri aruanne

ERM Fk 213:111. Kalmekivi Tarvastus Viljandimaal. Pääsuke, Johannes. 1912

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

9. **Vanapagana pillatud kivid Õmbleja talu maal**, Trv_Koidu_01 – pole otseselt pühapaigale viitavat pärimust, vaid juttu Vanapagana ehitustööst (E 48198/200 (6));
10. **Pupsi talu kahja ahervars**, Trv_Kuressaare_01 – on pärimuse järgi üles küntud. Pärimus: Veske 3, 392; EKLA, f 200, m 5:6, l 6 (I-2), Jung 1898, 163 (19);
11. **Jalajäljega kivi Olga talu maal**, Trv_Kuressaare_02 – on ainult üks vana lakoonilise sisuga teade (ERA II 282, 393/4 (4)) ja kivi on seega raske üles leida (kui alleski). On ka otsitud ja küsitletud kohalikke, kes ei teadnud asjast midagi ega osanud soovitada küsimuses kellegi poole pöörduda, kuna külas polevat enam ühtegi elanikku, kes sellistest teemadest teaks rääkida. Kitsi talu, kus Laikivi (PK) on, on naabertalu olnud, kattumist samas Laikiviga ei kahtlusta. Lisaks on ka teisel naabertalul, Kõval, olnud pärimuse järgi ohvrikivi;
12. **Ohvrikivi Kõva talu maal**, Trv_Kuressaare_04 – kas alles? Otsitud, küsitletud kohalikke, ent tulutult. Vaid üks teade (EKIKN trv eki2 m-o [160] (348345));

Väike-Kõva talu oli võrdlemisi mahajäetud ilmega, ehkki ümbrust oli niidetud. Autor: Laura Mäemets 2022

13. **Kuressaare tamm**, Trv_Kuressaare_05 – pole pühapaigale viitavat pärimust ja on looduskaitsealune objekt (KLO4000438). On külastatud objekt sellegipoolest. PK objekt Kures(s)aare mõis, 797:MOA:006;
Kuressaare külas on asunud Laikivi lähedal, arvatavasti Vaigu talu maal Vaigu kask, mille kohta pole pärimust teada:

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

Tarvastu pühapaikade inventuuri aruanne

VM VMF 93 F 263. foto Tarvastu vald Kuressaare küla Vaigu kask 1963, foto A. Kiisla

Lisaks on fotojäädvustusi Kitsi t. kuuskedest:

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

VM VMF 93 F 265. foto Tarvastu khk Kuressaare küla Kitsi kuused 1963, foto A. Kiisla

14. **Ristiga kivi**, Trv_Kuressaare_06 – võib-olla on sama, mis Trv_Kuressaare_02. Vaid üks teade (ERA II 282, 392/3 (3)), mille järgi on asunud kusagil Olga/Rossi talu piirimail. Ebatõenäoliselt leitav;
15. **Tondisaar/Võnnsaar/Mullika saar**, Trv_Maltsa_01 – kategoriseerub nende objektide alla, mille pühapaigaks pidamine jääb küsitavaks, kuna seostub pühapaikadest väljaaetud vaimolendite uue elukohaga. Isiklik arvamus on, et saar on väga tõenäoliselt olnud ka pühapaik, kuna olen lapsena kuulnud Limnoloogiajaama (Rannu khk., Võrtsjärve ääres) elanikuna jutte sellest, kuidas Tondisaarel on asunud kunagi kabel, mille kivivare olevat saare Tarvastu-poolses otsas näha jmt.
Rohkelt pärimust: E 3536/7 (17); E 10146/7 (5); E 25142/5; E 39808/9; E 39862/3; E 48197/8 (5); H II 55, 377/86 (14); ERA II 237, 22/3 (6); M. J. Eisen, Kodused jutud,

lk. 93–94; RKM II 150, 273/4 (3); RKM II 144, 437 (18); KKI 34, 131/2 (11); H I 3, 446/7 (5);

16. **Tondikivi Käspre talu maal**, Trv_Maltsa_02 – pole otsest viidet pühadusele ja on ilmselt raske leida, kui alleski? ERA II 237, 43/4 (11);
17. **Ahivare Kõssa-Tangu talude vahel**, Trv_Mõnnaste_01 – mingi teade ka ERA II 186, 81/4 (88) + teade 1912. aastast (E 48197/8 (5)), vaevalt, et alles, kuna piirkond kraavitatud jmt. PK objekt Kõssa taluhäärber;
18. **Tõnnivakk või ahikatus Kihvassaare talus,** Trv_Mõnnaste_04 – hävinud. Teade E 38139/40;
19. **Vanapagana pillatud kivid Kaldremaa talus**, Trv_Mõnnaste_05 – võib-olla on sama, mis seal asuv kivikalme 13341, XY: 6464729.16, 606479.20. Pole ka otsest viidet pühapaigale. Teade E 48195/6 (4);
20. **Toorakivi ja Tooraaed kahe Palu talu piiril**, Trv_Mõnnaste_06 – kivi pidi 1922. a. olema lõhutud ja aed ka. PK objekt Palu taluhäärber, 899:TAH:009
Pärimus: AK Tarvastu Arh. k. arh. 75, 29 (16); AK Tarvastu Arh. k. arh. 75, 33; ERA II 237, 189/91 (3); E 48205 (4);
21. **Kundre talu vare põllu sees**, Trv_Mõnnaste_08 – ilmselt hävinud; Kundre kanti jääb Kaldremaa ning ega väga kaugel pole Annelombi kirikki jmt. H II 25, 365/7 (1-10);
22. **Leemendi talu Ohvrikotus**, Trv_Mõnnaste_09 – ilmselt hävinud, põlluks tehtud.
Pärimus: Sakala (1878-1940), nr. 107, 15 september 1939:
https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=sakalaew19390915.2.19&e=-------et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA----------
23. **Kunsiauk Kureni talu maal,** Trv_Mõnnaste_10 - kuntsiga nõiduja kaevatud tiik mingisse lohku – pole ilmselt pühapaik. EKIKN trv ekil a-k [181] (346037);
24. **Ukukivi** – segane tekst, nimetatu ei pruugi olla talunimi, vaid hoopis metsa tüüp. Mõnnastes? Kas talu nimi Aru-Kaasiku? Jääb küsitavaks. E 42736/42 (2);
25. **Vanapagana kivi/Sohvakivi** – kus? Mõnnaste? Vb Paistu khk-s. Lokaliseerimata. EKRK I 68, 298 (1);
26. **Pilliusse talu ahtmisepaik/Peedi vare**, Trv_Pikru_01 – ei pruugi olla alles, ehkki 60-ndatest teade, et ahervars on olemas.
Pärimus: H II 55, 377/86 (14); E 42736/42 (2); RKM II 144, 135 (11); RKM II 144, 134 (10);
27. **Reile mets**, Trv_Pikru_02 – pole otsest viidet pühadusele, vaid luu oigamisest juttu, mis võib küll viidata kalmele. H II 55, 377/86 (14); E 28591 (a);
28. **Ammeloss**, Trv_Pikru_03 – pärimuse järgi kohas nägemused ning kardetav koht, ent pühadusest juttu pole. PK objekt Ammelossi talukoht.
Pärimus: H II 55, 377/86 (14); ERA II 270, 259/60 (23); ERA II 270, 284/5 (9); ERA II 270, 257/9 (22);
29. **Oja talu ahtmisepaik ehk ahervars/vana kask**, Trv_Pikru_04 – kasest vaid Hurda teade ning vaevalt, et alles, ahervars arvatavasti hävinud. H II 55, 377/86 (14); E 21200/1 (1); H II 25, 365/7 (1-10);
30. **Peetre talu kivivare**, Trv_Pikru_06 – hävinud; Peetre on olnud Pilliussega naabertalu. ERA II 282, 498/9 (15);

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

31. **Eeris mägi Peetri pedästiku juures**, Trv_Pikru_07 - on otsitud, mingit kohta ka inventeeritud, ent kokkuvõttes jäi õige koht leidmata. Mägi on sealjuures juba pärimuse (ERA II 270, 59/60 (7)) järgi olnud ülesküntud. Pühapaigauurija Ahto Kaasik on Eerismäge samuti püüdnud lokaliseerida ning tänu suhtlusele Miku-Peetri talurahvaga, selgitanud välja pühapaigaga osaliselt haakuva Peetri pedästiku asukoha. Sellest ning kaardi- ja pärimusandmete analüüsist johtuvalt on Kaasik lokaliseerinud Eeris mäe asukohaks katastriüksuse Ahvenahänna (reg. nr. 89901:001:0440) Pikru külas (https://www.hiis.ee/images/files/Tarvastu%20pyhapaigad%202023.pdf). Paika võib pidada kruusakarjääri tõttu praktiliselt hävinuks;

Üks külastatud kohtadest jõe ääres, mis ei osutunud siiski õigeks. Autor: Laura Mäemets 2022

32. **Peetre pedastik**, Trv_Pikru_08 – pole pärimust, mis viitaks pühadusele, vaid pigem kardetud kohale, ent haakub pühakohaga Eeris mägi.
Pärimus: H II 55, 377/86 (14); E 28591 (a); ERA II 270, 79/80 (30); ERA II 270, 58 (6); ERA II 270, 57 (5); ERA II 270, 56 (4); ERA II 270, 55/6 (3); ERA II 270, 54/5 (2); ERA II 270, 51/4 (1);
33. **Peoplats Hiire Aaviku mägi**, Trv_Pikru_09 – pole pühadusele viitavat pärimust, ERA II 270, 294/5 (17);
34. **Peetri kuusk**, Trv_Pikru_10 – pole pühadusele viitavat pärimust. EKIKN trv eki2 p-r [42] (348485);
35. **Kivirist pulmarongidele Ulbi talu maal**, Trv_Riuma_01 – hävinud?
Pulmarongidest rääkiv pärimus, ent kas pühakoht, jääb küsitavaks. ERA II 237, 265/7 (19); RKM II 273, 307 (2);
36. **Pühatiik/kloostriase Juhkama talu maal**, Trv_Riuma_02 – ainult toponüüm ja pole selge, mida Pühatiigi all on mõeldud. Pärimuse järgi haakub tiik kloostriga. Otsitud, leidmata. Küsitletud kohalikke, mh Muuga talu vanaperemeest, kelle

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

sõnul tiik isegi on olemas ja mida kunagi üks detektorist otsinud, leides sealt sente.
Pärimus: Laid, O. 1923. lk 12, nr 9. ERA II 237, 281 (8); Jung 1898, 162 (12); Sakala (1878-1940), nr. 107, 15 september 1939: https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=sakalaew19390915.2.19&e=-------et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA----------

Muuga talu maad on kivised. Autor: Laura Mäemets 2022

Veel on säilinud osa vanast kiviaiast Muuga talu ümbruses. Autor: Laura Mäemets 2022

37. **Suur paekivi**, Trv_Riuma_03 – samas Riuma sadam, võimalik, et kivi läinud selle nahka; kivi peaks mõõdult olema sauna suurune ning imelike kirjadega. Nurga talu peremehe sõnul mingi suurem kivi Muuga sadama lähedal metsas ka on, ent seda olevat lehisel ajal raske leida. Muud kivist ta ei tea ning pühadusele viitavat teavet ka pole;
Pärimus: ERA II 78, 27/8 (25); ERA II 237, 222 (2); H II 30, 287/8 (1);
38. **Kulla allik Ulbi talu maal**, Trv_Riuma_04 – Pühadusele viitavat pärimust pole; haakub kloostrilugudega. ERA II 270, 206/7 (19); Sakala (1878-1940), nr. 107, 15 september 1939: https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=sakalaew19390915.2.19&e=-------et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA----------
39. **Mulgi talu suur kivi**, Trv_Riuma_05 – pühadusele viitavat pärimust pole. EKIKN trv eki1 l-o [98] (346313);
40. **Kloostrimetsa kask**, Trv_Riuma_09 – pole teada pärimust, mis viitaks pühadusele. Haakub kloostrilugudega. Looduskaitse all; kasvab kaitsealusel kalmel. On külastatud objekt.

Kloostrimetsa kask kalmel. Autor: Laura Mäemets 2022.

41. **Juhkami tamm**, Trv_Riuma_10 – külastatud objekt. Pühadusele viitavat pärimust pole teada. Looduskaitseline objekt. Juhkami talu puudutav kloostripärimus viitab, et seal midagi erisugust on olnud, ent kokkuvõttes jääb pühapaiga inventuuri mõttes paik küsitavaks;

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

Võimas põlispuu Juhkami taluvarede juures. Autor: Laura Mäemets 2022

42. **Kurtsu talu nurme kivivared (4-5 tk),** Trv_Roosilla_01 – ei ole enam talu ning mingit vare (peale talu enda jäänuste) ei hakka ka kaardil silma. Pole perspektiivikaks objektiks peetud. Kurtsu talu on Mullika soo, mida inventuuri käigus külastati, lähedal asunud. Arvatavasti on olnud kalme, kuna vanal kaardil on Karusaadu kandis asunud Ristikivi maa: *Specielle Geom. Charte von dem Publiquen Guthe Worokül belegenen in Pernauschen Kreise und Tarwastschen Kirchspiele.* EAA.2072.3.11a leht 1. Kurtsu talu on kunagi asunud ametlikult Pikrus (EKIKN trv eki2 k-l [162] (347759)). Pärimus: ERA II 282, 437 (15);

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

43. **Ristikuusk/Hiiepuu Kurtsu talu maal**, Trv_Roosilla_02 – fotokaardil *o42 10T lina1* 2 kuuske Kurtsust lõuna poole - vb on mõni neist olnud? Raske lokaliseerida; tõenäosus, et alles, väike. ERA II 282, 435/6 (14); ERA II 270, 298/9 (19);
44. **Ukukivi**, Roosilla k.? Raske lokaliseerida, kuna segane teade (E 42736/42 (2));
45. **Roni talu ahervars**, Trv_Soe_01 – end. Roni talu maade areaalis näitab põhikaart siiani kivihunnikuid, ent milline neist ja kas üldse ongi enam alles? Pole perspektiivikas. ERA II 301, 37 (31); H II 25, 365/7 (1-10);
46. **Ristikivi mets**, Trv_Suislepa_01 – kiriku piirkonda on külastatud. On vaid üks teade (ERA II 301, 35/7 (30)), mis sedastab, et Suislepa õigeusu kiriku juures on olnud Ristikivi mets. Pole aga selge, kus see mets täpsemalt on asunud. Kohalikke, kes asjast teaks, ei õnnestunud leida;

Suislepa õigeusukirik ei ole heas seisukorras. Autor: Laura Mäemets 2022

47. **Ahrmise koht Oja talus**, Trv_Tarvastu_02 – on ära hävitatud. E, 39860/1 (1);
48. **Käpardi ahtmisepaik** – Suislepa k.? H II 55, 377/86 (14)

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

49. **Ahervars/Ristikivi põld (?),** Trv_Tarvastu_03 – ühestki Räägi talust pole alles enam midagi peale kivihunnikute (kaart). Ristikivi maa: *Specielle Geom. Charte von dem Publiquen Guthe Worokül belegenen in Pernauschen Kreise und Tarwastschen Kirchspiele.* EAA.2072.3.11a leht 1. E 21200/1 (1); EKIKN trv eki2 p-r [149] (348699);
50. **Ronimuse-Haudemäe matmispaik (?)** – pole pühadusele viitavat pärimust; Haudemäe matmiskoht, 797:KER:001;
51. **Randsu talu Vana tare**, Trv_Unametsa_01 – vaevalt, et leitav. H II 25, 365/7 (1-10);
52. **Ristiga suur kivi Kägara talu põllul**, Trv_Vanausse_02 – karta on, et hävinud; seotud pulmalistega. H II 25, 365/7 (1-10); Jung 1898, 164 (25);
53. **Peoplats Matu mäed**, Trv_Vooru_01 – Matusid on olnud Tarvastust vähemalt 2-3 tükki, raske lokaliseerida. H II 55, 377/86 (14); ERA II 270, 294/5 (17);
54. **Siidre nurme ahervare**, Trv_Vooru_02 – vaevalt, et alles. E 42736/42 (2);
55. **Peetruse talu ohvrikoht Pedajamägi**, Trv_Vooru_07 – otsitud, ent kindel kohtleidmata, mänd pärimuse järgi raiutud. Küsitletud Peetruse talu noorperenaist ja ta kaasat, kellest kumbki midagi ei teadnud. Vanaema, kes võib-olla midagi oleks teadnud, oli parasjagu linna läinud. Ohvrikohta otsides sai külastatud nii Peetruse talu praeguse õunaaia piirkonda kui ka Vooru linnamäge ja Umbjärve. Lisaks otsiti taga peremeest Araka talust, kes oli tõenäoliselt parasjagu kalale läinud.
    Kohalik õpetaja Sirje Kasendi ja kadunud Arvi Sepp on raamatus „Tarvastu kihelkonna vana pühäkotusse. Luumiseluu ja perimuse“ (2022), lk 54 oletatava Pedajamäe asukoha märkinud maaüksusele Kära, reg. nr. 89901:001:0237 (XY: 6442681.14, 615575.44).. Raamatus esitatud Pedajamäe asukohta suhtub skeptiliselt pühapaigauurija Ahto Kaasik, kes on olnud raamatu koostamise ja valmimise juures, niisamuti on skeptiline antud asukoha suhtes ka siinse aruande koostaja, kuna raamatus kajastuv Pedajamäe asukoht ei kattu päris hästi pärimuses kirjeldatuga. Pedajamägi peaks olema asunud linnamäele võrdlemisi lähedal (sellest vaid mõne vakamaa kaugusel) ja Peetruse talu maal. Antud asukoht raamatus aga selle kirjeldusega ei sobitu.
    Paul Arthur Meil, kes peaasjalikult suurema osa teateid ongi ise andnud, on olnud kohalik juba mitmendat põlve, huvitunud kodukandist ja ajaloost ning tema teadete tõesuses ei tasu ilmselt kahelda. Ka on võrdlemisi täpne P. A. Meili teadetes ta esitatud mõõtkavad, nt: „Mitte kaugel Vooru mõisast, mõned sajad meetrid põhja poole, asub Ristikiriku kalmistu, või kalmemägi, nagu teda ümbruskonna elanikud nimetavad.“ (Meil 1929)
    S. Kasendi sõnul selgitasid nad kadunud hiiesõbra Arvi Sepaga välja Pedajamäe asukoha võrdlemisi juhuslikult, kui saunas sest kunagi juttu ühe kohaliku mehega tuli. Asukohta juhatamiseks olevat nad meesterahvale lausa maksnud.
    Pärimus: AK Tarvastu Arh. k. arh. 75, 31 (3); Jung 1898, 171/2 (38); AK Tarvastu väljalõige: Mõningaid muinasmälestusi W.-Suislepist (1929); AK Tarvastu koopia: Wooru ja Petruse ajaloolised ja geograafilised teated, 4/8 + Vooru linnamäest P. A. Meil: Olewik, 26 märts 1902; Vana Suislepa „ Vooru" linnamägi. P. A. Meil.Vooru linnamägi on ajalooliselt olnud peopaigaks, kus tehti jaanituld ning kuhu külarahvas kokku käis. Vooru linnamäest on mitmeid ajaloolisi jäädvustusi:

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

ERM Fk 630:55. Vooru linnamägi, Tarvastu khk. Kalamees, Konstantin. 1932

VM VMF 111 F 361. foto Tarvastu khk, Vooru linnamägi 1964 foto A. Kiisla

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

ERM Fk 3004:56: Tarvastu kihelkonna Vooru valla Peetruse talu peremees Henn ja perenaine Ell Meil. Autor Kajander, Ferdinand. 1872 - 1890

56. **Matu t. Põrguallik**, Trv_Vooru_08 – otsitud, mille käigus kohalikku naabertalu peremeest küsitledes selgus, et allikas asub tegelikult üle jõe. Omanikku kodus polnud, taluõues toimus suur ehitus. Pühadusele viitavat pärimust pole. ERA II 270, 278/9 (3);
57. **Tondiallik**, Trv_Vooru_11 – vaid toponüüm. Nimetatud allikast kuuldud vaid juhuslikult, Oja talust pärit vanaperenaist küsitledes. Alliku talu peremees on enda sõnul aga kõik ümbruskonna kalda läbi käinud, ent mingit allikat küll Oja t. vanaperenaise Milvi Unti poolt väidetavas kohas pole leidnud;
58. **Niitsme ohvrivare**, Trv_Vooru_10 – Niitsme on olnud nii Pikrus kui ka Laanekuru külas. Tõenäosus, et alles, väike. ERA II 282, 484 (27);
59. **Kiviahervars Aadami-Antsu talu maal**, Trv_Väluste_03 – hävitatud, H II 43, 116/9 (3);
60. **Keisri kuusk**, Trv_Väluste_04 – pärimuse (EKIKN trv eki2 k-l [48] (347531)) järgi on aed ümber olnud ja ka kaitse all, kas aga alles, on kahtlane, ehkki teade

70ndatest. Pühadusele viitavat pärimust pole, kuna väidetavalt istutatud keisri auks;

61. **Titiallik**, Trv_Ämmuste_02 – ainult toponüüm. EKIKN trv ekil t-ü [31] (346901);
62. **Kadsaku ahtmisepaik/tondipesa**, Trv_Ämmuste_01. Ilmselt hävinud. H II 55, 377/86 (14); E 39862/3; E 39808/9; H II 25, 365/7 (1-10);
63. **Kivi märgiga 607 Vaska talu maal**, Trv_Ämmuste_04 – pole pühadusele viitavat pärimust. ERA II 270, 201/2 (16); ERA II 270, 203/4 (17);
64. **Kivikalme ehk hiis**, Trv_Ülensi_01 – võib-olla on asunud hoopis Viljandi khk-s? Kui ei, siis on vana nimega Nuudi Mustla all ja ilmselt hävinud. Jung 1898, 161 (11);
65. **Varepäälitse** – Tarvastu vallas on olnud 8 küla, kus esineb Palu talu nimi - Ell Pedaku juttude piirkonda jäävad neist Kalbuse ja Mõnnaste k.-d. ERA II 78, 30/1 (34);
66. **Neitsioja** – ainult toponüüm. E 723.

9. Muinsuskaitsealused objektid, mis on ohvrikohana kaitse all

1. **Hiiemägi, põline hiiemänd Rähni t. maal**, Trv_Jakobimõisa_03 – muinsuskaitsealune Ohverdamiskoht Taaratare 13331.
   Pärimust: ERA II 237, 171/5 (7); ERA II 237, 200 (12); ERA II 270, 64/5 (12); EKIKN trv varep2 koidu+kn [28] (2213355); ERA, VF 1197;
2. **Urri talu Ahikotus/vare,** Trv_Kalbuse_04 – kaitsealune muistis Kivikalme ja ohvrikoht Urri lepik 13333.

10. Töörühma ettepanek objektide riikliku kaitse alla võtmise kohta

1. **Kalevipoja lingukivi,** Kivilõppe küla, Trv_Kivilõppe_04;
2. **Laikivi,** Kuressaare küla, Trv_Kuressaare_03;
3. **Annelombi kirik,** Mõnnaste küla, Trv_Mõnnaste_02;
4. **Uisavare,** Mõnnaste küla, Trv_Mõnnaste_03;
5. **Suurvare,** Riuma küla, Trv_Riuma_07;
6. **Silmarohu allikas,** Vooru küla, Trv_Vooru_03;
7. **Eluhallik,** Vooru küla, Trv_Vooru_06;
8. **Uku tamm,** Vooru küla, Trv_Vooru_05;
9. **Ristikiriku mägi,** Vooru ja Suislepa küla, Trv_Vooru_04.

Ettepanek registreerida pärandkultuuri objektina:

1. **Vanapagana lingukivi,** Kivilõppe küla, Trv_Kivilõppe_03;
2. **Mullika soo,** Pikru küla, Trv_Pikru_05;
3. **Arstiallik,** Porsa küla, Trv_Porsa_01;
4. **Väluste rändrahn,** Väluste küla, Trv_Väluste_01.

11. Kasutatud kirjandus, arhiivimaterjalid ja teised allikad

- Ariste, Paul. Ahikotus. Eesti Keel: Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri. Tartu: Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjastus. 1937.

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

- Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek.
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu.
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas.
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (mh ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuriobjektid).
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi temaatiline kartoteek.
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi topograafiline kartoteek.
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Eesti Kultuuriloolise Arhiivi (EKLA) käsikirjakogud.
- Eesti kohanimeraamat http://www.eki.ee/dict/knr/.
- Eesti Looduse Infosüsteem: www.eelis.ee.
- Eesti Muuseumide Veebivärav: https://www.muis.ee/et/
- Eisen, M. J. Ahikotused – Eesti Üliõpilaste Seltsi Album, VI. Tartu [Jurjew]: Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjastus, 1901. Lk 85-97
- Eisen, M. J. Ahi kotused, Pell ja Tõnn – Eesti Postimees ehk Näddalaleht: ma- ja linnarahvale, nr 2, 1899. Lk 3
- Hiite Maja SA. Looduslike pühapaikade kaardirakendus.
- Hiite Maja SA, MTÜ Põline Pere. Looduslikud pühapaigad Tarvastu kihelkonnas. Juhendmaterjal koolidele, 2023. https://www.hiis.ee/images/files/Tarvastu%20pyhapaigad%202023.pdf
- Kaasik, Ahto. Põlised pühapaigad. Tallinn, 2016.
- Kaasik, Ahto. Pühapaikade teejuht. Eesti põlised väekohad. Tallinn, 2017.Kasendi, Sirje; Sepp, Arvi. Tarvastu kihelkonna vana pühäkotusse. Luumiseluu ja perimuse. Tarvastu, 2022.
- Loorits, Oskar. Mulgimaa ohvrikohad. – Kaleviste mailt. Tartu : Õpetatud Eesti Selts (Tartu : K. Mattiesen), 1935.
- Luha, A., Kant, E., Kruus, H. [jt.]. Viljandimaa: maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. I, Üldosa. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts (Tartu: Postimees), 1939.
- Muinsuskaitseameti Kultuurimälestiste Register: https://register.muinas.ee/
- Mäemets, Merike. Ümber Võrtsjärve. Tartu: 2001
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid.

Eesti Kirjandusmuuseum
Reg nr 70003879
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Tel 7 377 700
kirmus@kirmus.ee

- Remmel, Mari-Ann. Hiie ase. Hiis eesti rahvapärimuses. Tartu, 1997.
- Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti andmebaas.
- Tartu Ülikooli Arheoloogia kabineti kogud.
- Vanad digiteeritud ajalehed, ajakirjad jm trükised DIGAR-is
- Vilbaste, Kristel. Eesti allikad. Tallinn, 2013.
- Väike murdesõnastik http://portaal.eki.ee/dict/vms